

Acem Ali Kimdir? Osmanlı Dönemi Hassa Baş Mimarı Alaeddin Ali b. Abdullah'ın Kişiliği ve Mesleki Kimliği Üzerine Bir İnceleme

Hüseyin Gürsel BİLMİŐ¹

Öz

Osmanlı Devletinin imparatorluğa dönüştüğü yıllarda Acem Ali ve Mimar Sinan dönemin iki büyük mimarı, Ayas Paşa ve Lütfi Paşa ise iki siyaset adamıdır. Mimar Sinan'dan önceki mimarbaşı olan Acem Ali hakkında ilgili literatürde birbirinden oldukça farklı bilgiler bulunmaktadır. Yaygın iki görüőe göre Acem Ali ya Tebriz'den getirilen esir bir mimardır ya da, II. Bayezid döneminde Amasya'da mimarlık yapan, daha sonra İstanbul'a getirilen mimarlardan biridir. Yine, Acem Ali'nin ölüm tarihi ile Mimar Sinan'ın mimarbaşı olduğu tarih konusunda da kaynaklarda bir uzlaşının olmadığı görülmektedir. Bu makalede, Acem Ali'nin yaşamı ve mimarlığına ilişkin farklı tespitler incelenerek, dökümleri yapılan iki vakfiye ile Rıfkı Melül Meriç'in arşiv belgelerine dayalı verileri üzerinden konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Vakfiyeler ve Arşiv belgeleri esas alındığında mühtedi olduğu anlaşılan Acem Ali'nin Osmanlı hizmetindeki 36 yıllık mimarlık kariyerinin (1503-1539) büyük bir kısmını mimarbaşı olarak vefatına kadar sürdürdüğü, lakabına istinaden Acem Ali'nin "Tebriz'den getirilen İranlı bir mimar olduğu" şeklinde literatürde sıkıça tekrarlanan bilginin ciddi bir kanıtı dayanmadığı, Yavuz'un Tebriz seferinin çok öncesinde Amasya'ya gelmiş olmasının daha güçlü bir ihtimal olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Acem Ali, Mimarbaşı, Mimarbaşı Sinan, Mimarlık Tarihi, Vakfiye

Who is Ajam Ali? A Study on the Personal and Professional Identity of Alaaddin Ali ibn Abdullah, the Chief Architect in the Period of Ottoman Empire

Abstract

In the years when the Ottoman State became Empire, Ajam Ali ['Ajam 'Ali] and Mimar Sinan were the two great architects, and Ayas Pasha and Lütfi Pasha were two politicians of the then. There are various contradictory information in the related contemporary literature concerning Ajam Ali who was the chief architect before Mimar Sinan. According to the common two views, Ajam Ali is a formerly captive architect brought from Tabriz, or He is one of the resident architects who worked in Amasya during the period of Bayezid II and later brought to Istanbul. There is also no consensus on the date of death of Ajam Ali and the date of which Mimar Sinan became the chief architect. In this article, we examined different views on Ajam Ali's life and his career as an architect in the related literature, and based on the data provided by Rıfkı Melül Meric through archival documents about Ajam Ali and his two *waqfiyas*, we tried to clarify the issue. We concluded that Ajam Ali, a Muslim convert as stated in *waqfiyas* and archival documents, continued the vast majority of his 36-year career in architecture (1503-1539) in the Ottoman Empire as a chief architect until his death, that there is no solid evidence on the claim that "he is an Iranian architect brought from Tabriz" inspired by his nickname "Acem", and that he may most probably have arrived in Amasya long before Tabriz Campaign of Selim I.

Key Words: Ajam Ali, Chief Architect, Chief Architect Sinan, Architecture History, Waqfiya

Atıf İçin / Please Cite As:

Bilmiő, H. G. (2020). Acem Ali kimdir? Osmanlı dönemi hassa baş mimarı Alaeddin Ali b. Abdullah'ın kişiliği ve mesleki kimliği üzerine bir inceleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1089-1100.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.06.2019

¹ Dr. - Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, huseyin.bilmis@ktb.gov.tr - ORCID: 0000-0002-0408-2547

Giriş

Acem Alisi ya da Acem Ali olarak bilinen ve Mimar Sinan'dan (öl.1588) önce Hassa mimarbaşı görevindeyken vefat eden Alaüddin Ali bin Abdullah'ın (öl.1539) bilinen iki vakfiyesi Acem Ali ile ilgili pek çok noktayı aydınlatmış, Rıfki Melül Meriç'in Arşiv belgelerine dayalı görev-çalışma-ödüllendirme dökümleri de onun mimari yaşamını ortaya koymuştur. Ancak günümüze kadar Acem Ali ile ilgili yapılan farklı yayınlara bakıldığında bu meselenin kafa karıştırıcı bir halde olduğu görülür. Bu yazıda bahsedilen bilgi karmaşasına 1930'lu yıllardan sonra çelişkili tespitlerle ortaya konulan veriler neden olmaktadır. Bu verilerden hareketle üretilen çalışmalar ise, mevcut konunun gereği gibi aydınlatılmadan, eski bilgiler üzerinde devam/tekrar ettirilerek, o alanda bir literatür sorunu oluşturulmasına meydan vermektedir. Acem Ali Tebriz'den getirilen esir bir mimar mıdır, ya da Amasya'da II. Bayezid'in yerel mimarlarından mıdır? Saray'da yetişip mimarbaşı olmuş mudur? Sinan ne zaman mimarbaşı olmuştur? Ölümü 1537 mi 1539 mudur? Bu gibi sorular ve bunlara dayalı çelişkili tespitler, konu hakkında bir karmaşaya sebep olmaktadır, çünkü hemen herkesin kendi bakış açısına göre farklı bir Acem Ali'si vardır. Kısacası literatürde adı geçen Acem Ali kimdir? Bu çalışmada, Acem Ali ile ilgili birbiriyle çelişkili tespitlerin oluşturduğu bilgilere atıfla, vakfiye ve arşiv belgeleri üzerinden mevcut karışıklık giderilmeye çalışılmıştır. Belgelerin verilerine uygun, gerçekçi ve konuyu netleştirecek daha makul yorumlara atıf yapılmıştır. Bu yöntemle karmaşaya sebep olan noktaların az da olsa açıklığa kavuşturulması amaçlanmıştır.

Gerçeklik İle Karmaşa Arasında Acem Ali

Acem Ali hakkında bilgiler içeren ve günümüzde yaygın olarak kullanılan kaynakların bir kısmı, metinde daha kolay takip edilebilmesi amacıyla, aşağıda tablo halinde verilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Acem Ali ile İlgili Kaynaklar

Hakkında	İfade/İddia/ Görüş	Kaynak
	Acem lakabı verilen Esir Ali	(Altan, 1937, s. 81)
	Vakfiyesinde asıl şöhreti Esir Ali	(Kumbaracılar, 1937, s. 59)
	Mimarbaşı Acem Ali	(Kumbaracılar, 1937, s. 59)
	Esir Ali (Acem Ali)	(Hersek, 1990, s. 43)
	Acem Alisi	(Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s. 26); (Yerasimos, 2005, s. 41)
	Alaüddin Ali bin Abdullah	(Yerasimos, 2005, s. 41)
	Alaüddin Ali Bey ibni Abdülkerim re'isü'l-mimârinü'l-emîrin	Acem Ali'nin Eylül 1525 tarihli 1. Vakfiyesi: (Kunter, 1960, s. 438); (Yerasimos, 2005, s. 41)
	Ali Bey ibni Abdülvehhab	Acem Ali'nin 20 Mart 1537 tarihli 2. Vakfiyesi:(Kunter, 1960, s. 441); (Yerasimos, 2005, s. 41)
Adı/Ünvanı	Alaeddin	(Orgun, 1938, s. 333)
	Mimar Acem İşâ	(Ertuğrul, 1993, s. 189)
	Mimar Ali Tebrizî	(Dedeyev, Neccefi, ve Uslu, 2014, s. 331)
	Ali bin Abdullah	(Meriç, 1957, s. 30)
	"Azeri Türklerinden.."	(Altan, 1937, s.81); (Afetinan, 1968, s. 27); (Ertuğrul, 1988, s. 322)
Milliyeti	Tebrizli	(Dedeyev vd., 2014)
	İrankı bir mimar	(Kuban, 1994, s. 62)
	Vakfiyedeki baba adlarına bakılırsa (Abdülkerim ve Abdülvehhab) Gayrimüslim bir mimar	(Yerasimos, 2005, s. 38)
	Kanuni Sultan Süleyman zamanında mimarbaşı olmuş	(Kumbaracılar, 1937, s. 59)
	Görevi: 16 C 909 (6 Aralık 1503)- yaz 1539 (H.16 C 909 - 946); 1511'den sonra baş mimar ünvanı almıştır.	(Yerasimos, 2005, s. 39, 41)
	I.Selim döneminde ve Kanuni Süleyman dönemi başlarında	(Tanman, 1994, s. 465)
	hassa başmimarlığı görevi üstlenmiş	
	Amasya'da 8 çeşme yaptıktan sonra Sultan Selim (Sal.1512-1520) onu başmimar olarak atadı.	(Dedeyev vd., 2014, s. 334)
Acem Ali'nin Mimar/Mimarbaşı Olduğu Dönem, Tarih Veya Tarih Aralığı	Sarayda mimar olarak yetiştirilen Esir Ali (Acem Ali) hassa başmimarlığına kadar yükselmiş (1534).	(Hersek, 1990, s. 43)
	Mimar olarak ilk kez Bayezid Cami inşaatında görevli. İlk in'amı 16 C 909 (6 Aralık 1503)'te almıştır. Recep 915'ten (Ekim 1909) sonra mimarbaşı olmuştur.	(Meriç, 1957, s. 31)
	Yakubşah'ın ölümü üzerine 1509'da başmimar olarak atanır, 1537'ye kadar bu görevi sürdürür.	(Mülayim, 2013, s. 205)

Tablo 2 – Devamı

Hakkında	İfade/İddia/ Görüş	Kaynak
İstanbul'a Şekli	Sinan'ın İran seferinden gelirken getirdiği İranlı bir mimar	(Kuban, 1994, s. 62)
	Selim'in doğu seferi sırasında İranlılar'dan esir alındı	(Ertuğrul, 1988, s. 322)
	I.Selim döneminde İran'dan esir olarak	(Hersek, 1990, s. 43)
	İran harbinde esir edilip	(Kumbaracılar, 1937, s. 59)
Ölüm Tarihi	Yavuz'un İran zaferi dönüşünde yanında getirdiği	(Altan, 1937, s. 81)
	1537	(Tanman, 1994, s. 465); (Mülayim, Sinan, 2009, s. 225); (Refik, 1977, s. 33); (Mülayim, 2013, s. 205)
	944/1537	(Kumbaracılar, 1937, s. 59)
	944/1534	(Altan, 1937, s. 83)
	8 Şevval 943 (20 Mart 1537) tarihli vakfiyenin tanziminden kısa bir müddet sonra öldüğü anlaşılmaktadır.	(Ertuğrul, 1988, s. 322)
	Lütfü Paşa Sadrazam olunca	(Afetinan, 1968, s. 27)
	1538	(Kuran, 1987, s. 23, 26)
	1539 yılının yazında	(Dedeyev vd., 2014, s. 329, 336)
	Yaz 1539	(Yerasimos, 2005, s. 41)
	Hikmet-i hüda-yı teala Mimar Acem Alisi fevt olub mi'mârlık mahlûl olur. Ol demlerde Vezir-i A'zâm Ayas paşa dahî ahirete rihlet eyler..	(Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s. 26)
Ayas Paşa'nın vefat tarihi: 26 Safer 946/13 Temmuz 1539 (Ayrıca bkz: Tablo 3) [Ayas Paşa'nın vefatı, kaynaklarda görüleceği üzere Acem Ali ile ilgili olduğu için buraya alınmıştır.]	(Lütfü Paşa, 1341, s. 370)	

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere mevcut bazı yayınlarda, Mimar Sinan'dan önceki mimarbaşı olan Acem Ali'nin milliyeti, nereden geldiği/getirildiği ve vefat tarihi hakkında farklı yaklaşımlar sergilenmektedir. Mevcut yayınlara bakıldığında, bazılarında Acem Ali'nin vefat tarihi 1537 ya da 1538 olarak verilmişken bazılarında 1539 tarihi -ki doğrusu budur- verilmektedir. Aynı biçimde Sinan'ın mimarbaşı olduğu tarih konusunda da 1537 ile 1539 tarihleri arasında gidip gelinmektedir. Acem Ali'nin milliyeti ve geldiği/getirildiği bölge olarak, bir kaynaktaki “..Sinan'ın İran seferinden gelirken getirdiği İranlı bir mimarın Edirne'deki bir camiye örnek alarak cami yapmış olması ikna edici bir sav değildir.” ifadeleriyle Acem Ali'nin Sinan tarafından İran'dan getirilen İranlı bir mimar olduğu öne sürülmüştür (Kuban, 1994, s. 62). Aynı bilgi yakın tarihlerdeki bir yayında da tekrarlanır (Nemlioğlu, 2015, s. 31-35). Aynı müellife ait iki kaynaktaki Acem Ali'nin, Esir Ali lakabından hareketle Yavuz'un Doğu seferi sırasında İranlılardan esir alındığı yazar ve ölüm tarihi olarak da 944/1537 gösterilir (Ertuğrul, 1988, s. 322); (Ertuğrul, 1993, s. 189). Müellifin burada verdiği bilgilerin, hem Lütfü Paşa'nın verdiği bilgilere hem de Sinan'ın ifadelerine aykırı olduğu görülmektedir.

Yine Acem Ali ile ilgili hemen her akademik yayında başvuru kaynağı olarak gösterilen bir başka eserde “Mimarbaşı Acem Ali Yavuz Sultan Selim zamanında yapılan İran harbinde esir edilmiş ve İstanbul'a getirildikten sonra mimar olduğu için hassa mimarı ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında Mimarbaşı olmuştur.” denilmiştir. Müellife göre Acem Ali esir olarak ele geçirilen bir mimardır, hem Acem Ali'nin ölüm tarihi hem de Sinan'ın mimarbaşı olduğu tarih 944/1537'dir (Kumbaracılar, 1937, s. 59,60). Aynı süreli yayından bir başka başvuru kaynağı olan yazıda da, Acem Ali'nin İran zaferi dönüşü esir olarak getirilen Azeri Türklerinden olduğu, kendisine Acem lakabı verildiği ve daha sonra mimarbaşı olduğu yazar (Altan, 1937, s. 81). Acem Ali ile ilgili yayınlarda kaynak olarak gösterilen bir başka eserde yine, “..Yavuz Sultan Selim döneminde İran'dan esir olarak getirilip sarayda mimar olarak yetiştirilen Esir Ali (Acem Ali) Hassa Başmimarlığına kadar yükselmiştir (1534)..” denilerek Acem Ali'nin İran'dan esir getirilmiş olduğu iddiası ve 1534 tarihi dile getirilmektedir (Hersek, 1990, s. 43). Başka iki kaynaktaki Acem Ali'nin ölüm tarihi 1537 olarak gösterilirken (Tanman, 1994, s. 465); (Mülayim, 2009, s. 225), yine yakın tarihli bir başka eserde Mimar Sinan'ın mimarbaşı olduğu tarih olarak 1538 gösterilmektedir (Mülayim, 2013, s. 207). Ancak aşağıda görüleceği üzere Sinan o tarihlerde henüz Boğdan seferindedir. Mimar Sinan, tezkiresindeki kendi ifadesinde sefer dönüşü, mimarbaşı Acem Alisi ve Vezir Ayas Paşa'nın ölümü üzere yeni Vezir Lütfü Paşa'nın teklifiyle mimarbaşı olarak atandığını belirtmiştir.

Buraya kadar verilen bilgilere göre, Acem Ali'nin İran'dan esir olarak getirilen Azeri Türkü olduğu iddiasını içeren en erken tarihli yayınlar, Mimar Acem Ali ile ilgili sonraki pek çok mimarlık tarihi çalışmasının çelişkili kurgularla oluşturulmasına kaynaklık etmiş, Orgun, Meriç, Kunter ve Yerasimos'un ortaya koydukları sonuçlar ise göz ardı edilmiştir.

Çok yakın bir tarihte yapılmış başka bir akademik yayın ise ağırlıklı olarak tezini, Acem Ali'nin Tebriz'den getirilen İranlılar arasında olduğu, Acem Ali'nin, isminden hareketle bir takım coğrafi kaynaklara atfen Azeri Türkü olduğu ve Sultan Selim tarafından 1519'da mimarbaşılık görevi verildiği iddiası üzerine kurmaktadır (Dedeyev vd., 2014, s. 329-340). Bu yayındaki iddiaların (Acem Ali'nin Tebriz'den getirilen mimar olması iddiası) temel dayanağı, Hüseyin Arslan'ın 2001 yılında Kaknüs yayınlarından çıkan kitabıdır (Arslan, 2001). Arslan, adı geçen müelliflerin iddialarına temel teşkil edecek bir bilgiyi eserinde vermiyor olsa da, Dedeyev ve arkadaşları “*..Safevi devletinde ‘üstatların nazırı’ olan Acem Ali de, bu kafilenin içinde 12 Nisan 1515 yılında Amasya’dan İstanbul’a gönderilmiş..*” olduğu iddiasını savunmuştur (Dedeyev vd., 2014, s. 329, 332). Ancak Hüseyin Arslan'ın kaynak gösterilen kitabının, müelliflerce atf yapılan ilgili bölümünde Acem Ali ismi hiç geçmemektedir. Kendi kitabında Arslan'ın ifadesi şudur: “*..7-27 Safer sene 921/23 Mart-12 Nisan 1515’de yazılmış BOA’da² bulunan Farsça bir defter, Tebriz’den İstanbul’a sürülenlerin mesleklerini, demografik durumlarını ve kimin gözetiminde gönderildiklerine ilişkin açıklamaları içermektedir.*”(Arslan, 2001, s. 325). Görüldüğü üzere burada Hüseyin Arslan, aslında defterin 23 Mart-12 Nisan 1515’de yazıldığını belirtmiştir. Dolayısıyla 12 Nisan 1515 tarihi, bu makalede müelliflerce iddia edilen, Acem Ali'nin Tebriz’den önce Amasya’ya, oradan da İstanbul’a gönderilme tarihi değil, Osmanlı arşivinde olduğu belirtilen Farsça yazma defterin istinsah tarihidir. Dedeyev ve arkadaşlarını yanıltan nokta da, bu tarihin yanlış anlaşılması ve tablolardaki bilgilerin vakfiye bilgileri ile karşılaştırılmaması olmalıdır.

Arslan bu defterin dökümünü ayrıca bir tablo halinde vererek, Tablo VII’de mesleği tâcir olarak geçen bir isimden bahseder. Bu kişi “*Hoca Pir Ali*” olup, adı geçen tabloda aile efradının isimleri ile beraber verilmiştir (Arslan, 2001, s. 327). Buradaki isimler Acem Ali’nin vakfiyesindeki eş ve çocuklarına ait isimlerle uyumsuzdur (Kunter, 1960). Dolayısıyla bu tabloda verilen “*Tâcir Hoca Pir Ali*”nin, Sinan’dan önceki mimarbaşı Acem Ali olması mümkün gözükmemektedir. Aynı eserdeki Tablo XV’te ise bir başka “*Hoca Pir Ali*” adı geçer. Bu isim “*Uluşe Alan Sürgünler Cemaati*” başlığı altında, 61 sanat erbâbının yazılı olduğu listenin ikinci sırasında “*Üstadlar nâzırı*” olarak yazılmıştır. Buradaki Hoca Pir Ali’nin, listede geçen Nakkaş, Zer-ger (Altın imalatçısı), Hakkâk, Şim-keş (Gümüş işlemeci), Şemsir-ker (kılıç imalatçısı), gibi el sanatları mensupları oldukları, Hoca Pir Ali’nin de mimar değil üstadlar nâzırı lakabıyla bu sanatkâr ve zanaatkârların üstadı olduğu anlaşılmaktadır. (Arslan, 2001, s. 332)³.

Kısaca Arslan’ın kitabında geçen Tablo VII’deki Hoca Pir Ali’nin, Meriç’in arşiv belgelerine göre ortaya koyduğu bilgilerdeki Acem Ali ve Kunter’in açıkladığı vakfiye bilgilerindeki aile fertleri dikkate alınarak yapılan karşılaştırma neticesinde ortaya çıkan Acem Ali ile arasında bir ilişki olmadığı görülmektedir. Tablo XV’teki Nazırlar Üstadı Hoca Pir Ali’nin ise mimar olup olmadığı belli değildir. Muhtemelen bu iki Hoca Pir Ali’den, Tebriz’den sürgün gelip Osmanlı Sarayında mimarbaşı olan bir Acem Ali karakteri yaratılmıştır. Ayrıca Arslan’ın bu bilgilerin devamında vurguladığı nokta oldukça önemlidir: “*Uluşe alan 70 kişinin mesleklerine göz atıldığında, kâtip ve küçük sanat ve zenaat sahipleri olduğu görülmektedir.*”(Arslan, 2001, s. 333).

Aynı şekilde Dedeyev ve arkadaşları, Acem Ali için “*Esir Ali*” sıfatına kaynak olarak Kunter’in açıkladığı ikinci vakfiyeyi göstermişlerdir (Dedeyev vd., 2014, s. 333). Ancak Kunter’in söz konusu çalışmasında Esir Ali adı, vakfiyelerinin hiçbirinde geçmemektedir. Adı geçen müellifler için burada da muhtemelen kaynak göstermede sehven bir karışıklık meydana gelmiştir. Buna karşılık bahsedilen makalede Acem Ali’nin vefatı doğru bir tespitle 1539 yılı yazı olarak verilmiştir (Dedeyev vd., 2014, s. 349).

Yakın tarihli bir başka yayında, müellifin Acem Ali ile ilgili yaygın iki görüşten bahsettiği görülür (Kerimova, 2017). Müellife göre bu görüşlerden ilki, Acem Ali’nin Çaldıran savaşından önce esir getirildiğidir. İkincisi ise 1515’te önce Amasya’ya sonra da İstanbul’a getirildiği görüşüdür (Kerimova, 2017, s. 2081-82). Müellifin bu görüşlerden ikincisini kabul ettiği ve araştırmasını bunun üzerine kurduğu anlaşılıyor⁴. Ayrıca müellif, Acem Ali’nin Üstadlar Nazırı olduğu iddiasına da, Hüseyin Arslan’ın kitabındaki verilerle kıyaslamaksızın, Dedeyev ve arkadaşlarının çalışmasına atıfla, Osmanlı mimarisinde Acem Ali’nin klasik Osmanlı mimarisi ile Tebriz üslubunu birleştiren mimar olduğunu iddia etmiştir (Kerimova, 2017, s. 2082).

² Yeni adı: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA).

³ İlgili bölüm Arslan’ın kitabında Nâzır-ı Üstâdân olarak Tablo XV’te ikinci sırada geçmektedir.

⁴ Araştırmasının kopyasını gönderen müellife teşekkür ederim.

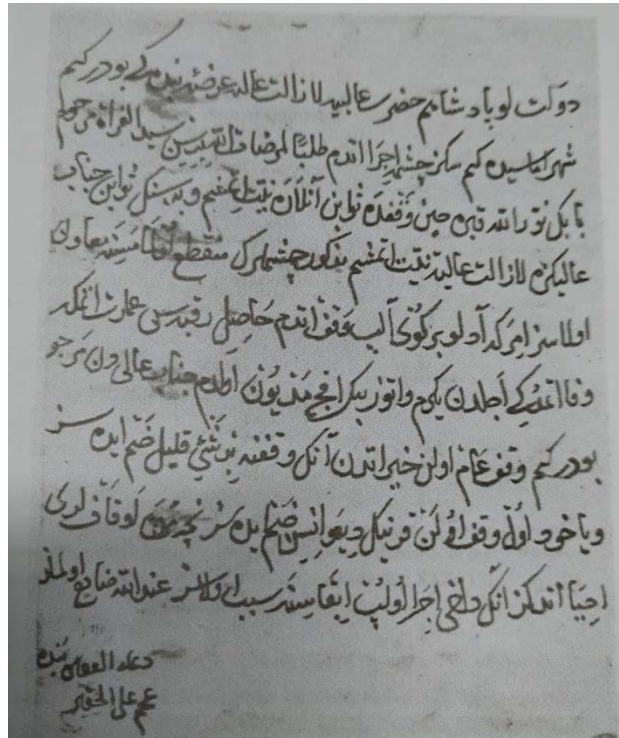
Vakfiye ve İlk Kaynaklara Göre Hassa Mimarbaşı Acem Ali

Mimarbaşı Acem Ali, vakfiyelerindeki tarihler dikkate Mart 1537’de hayattadır (Kunter, 1960); (Yüksel, 2004, s. 9), (Tablo 2). Acem Ali’nin her iki vakfiyesinde de baba adı olarak iki farklı isim kullanması, Sinan’da olduğu gibi, onun da mühtedi bir mimar, yani gayrimüslim kökenli olduğunu göstermektedir (Yerasimos, 2005, s. 38). Vakfiye verilerine göre mühendisler üstadı ve mimarlar reisi olan Acem Ali’nin aile fertleri şunlardır: Eşi; Hilal kızı Fatma, Kızları; Şemî Hatun, Sitti Hatun ve kendisi hayattayken vefat eden Fatma hanım, Oğulları; Hamza ve Hasan Çelebi (Kunter, 1960, s. 440, 441, 442).

Tablo 3. Vakfiye ve İlk Kaynaklara Göre Acem Ali’nin Künyesi

Acem Ali’nin İsmi ve Şöhreti	Kaynak
“..El-üstâdü’-l kâmilî’-l-babîr ve’l-mühendisü’-l-mâbirü’-l-batîr.. Alâeddin Ali Bey ibni Abdülkerim reisü’-l-mî’mârî’-l-emîrîn”	Acem Ali’nin Eylül 1525 tarihli 1. Vakfiyesi: (Kunter, 1960, s. 438)
“..El-üstâdü’-l kâmilî’-l-babîr ve’l-mühendisü’-l-mâbirü’-l-batîr a’lemü’-l-mühendisîn reisü’-l-mî’mârîn.. Ali Bey ibni Abdülvehhab ”	Acem Ali’nin 20 Mart 1537 tarihli 2. Vakfiyesi: (Kunter, 1960, s. 441)
“..Mimar Acem Alisi..”	Mimar Sinan’ın kendi ifadesi (Sâî Mustafa Çelebi, 1315, s. 26)
“..Acem lakabı verilen Esir Ali Başmimar olduktan sonra..”	(Altan, 1937, s. 81)
“Kitaplarda namı Acem Ali yazılmakta ise de vakfiyesinde asıl şöhreti Esir Alidir.”	Vakfiyelerinde böyle bir bilgi olmamasına rağmen İzzet Kumbaracılar bu nitelermeyi yapmıştır (Kumbaracılar, 1937, s. 59)

M. Zarif Orgun, ehl-i hiref defterleri üzerine yaptığı çalışmada o tarihlerde Topkapı Sarayı arşivinde bulunan 9706 ve 10141 numaralı iki defteri incelemiştir. Orgun üzerinde tarih bilgisi bulunmayan 9706 nolu defterde geçen hassa mimarları arasında “Mimarbaşı Alâeddin” olarak nitelenen mimarın, Acem Ali olduğunu belirtmiştir. Defterlere düşülen notlara bakarak Orgun söz konusu ehl-i hiref defterlerini 932’den (1525-26’dan) önceye tarihlemiş, Acem Ali’nin I. Selim dönemine tarihlenen bir arızasına da yer vermiştir (Orgun, 1938, s. 333, 334).

Resim 1. Acem Ali İmzasıyla I. Selim’e Sunulan Bir Arıza

Aynı şekilde Yerasimos da, oğlu Hamza'nın 1525-26 tarihli hassa mimarları listesinde yer almaması nedeniyle 10137 nolu defteri 1524'ten önceye tarihlendirir (Yerasimos, 2005, s. 38, 39, 41, 56). Bazı araştırmacıların, Orgun'un yayınladığı listelerde geçen "Mimarbaşı Alâaddin" yani Acem Ali'nin, Rıfki Melül Meriç'te "Ali bin Abdullah" adıyla geçmesinden hareketle, çağdaşı ve aynı zamanda Acem Ali'nin ikinci vakfiyesindeki şahidi olarak geçen mimar ile karıştırdığı görülmektedir. Burada yapılan değerlendirmelere bakılırsa, vakfiyeler ve Acem Ali'nin I. Selim dönemine tarihlenen arızasındaki (Resim 1)⁵ Acem Ali ifadesi dikkate alınmadan çıkarım yapılmaya çalışılması, şahitlik yapan "Alaeddin bin Abdullah" ile Acem Ali'nin karıştırılmasına sebep olmuştur (Dündar, 2002, s. 233, 236).

Acem Ali ile ilgili arşiv belgelerinden Rıfki Melül Meriç'in çıkardığı sonuca ve Yerasimos'un denemesine göre Acem Ali'nin mimar ve mimarbaşılık tarihçesi şöyledir (Meriç, 1957, s. 30, 31); (Yerasimos, 2005, s. 38, 39, 41, 56), (Tablo 3):

Tablo 3. Acem Ali'nin Mimar Ve Mimarbaşılık Tarihçesi

Görev/Faaliyet/Ödüllendirme	Tarih/Tarih Aralığı
Beyazid Camii inşaatı sırasında Mimar Yakub Şah bin Sultan Şah'ın halifesi olarak hilat giymiştir.	6 Aralık 1503, 1 Haziran 1504, 3 Ekim 1504, 3 Eylül 1505 tarihlerinde
Pirinç Hanı'nın yapımında görevlendirilerek Bursa'ya gider. Aynı yıl 19 Aralık'ta, Han'ın yapımındaki hizmetinden dolayı hilat giydirilir.	Mayıs-Haziran 1507
Belirtilmeyen bir hizmetten dolayı in'am alır.	9 Ocak 1509
Amasya'daki II. Bayezid Camii tamiri dolayısıyla hilat giydirilir ve ayrıca 2000 akçe bağış yapılır.	11 Nisan 1509
Boğazkesen Kalesi'nde yapmış olduğu hamamdan dolayı hilat ve 2000 akçe hediye edilir.	5 Mart 1510
Depremden (10 Eylül 1509) sonra hasar gören İstanbul surlarının tamiri neticesinde 3000 akçe ve câme çatma alır ⁶	26 Mayıs 1510
II.Bâyezid'in depremden sonra taşındığı Dimetoka Sarayı tamirinden dolayı 3000 akçe ve câme çatma alır.	17 Ağustos 1510
II. Bayezid döneminde oğlu mimar Hamza da dahil olmak üzere diğer mimarlar ve su yolcuları ile birlikte ödüllendirilir.	7 Eylül 1511
Vakfiye kayıtlarından çok önceye tarihlenen bir in'am kaydında, Hamza adında bir oğlu olduğu bilgisi geçmektedir.	8 Ağustos 1511 tarihli
Fatih Cami tamirati sonunda 5000 akçe alır.	23 Kasım 1511
I. Selim, öldürülen kardeşlerinin türbelerinin yapımı için "Mimar Alaüddin"i görevlendirir. "Acem Ali" imzasıyla I. Selim'e sunduğu bir arızasında Amasya'da 8 çeşme yaptığını ve kısaca bu hayrata Padişah'tan yardım etmesini, katkıda bulunmasını ister ⁷ .	19 Mayıs 1513
Hassa Mimarı olan oğlu Hamza ile birlikte Topkapı Sarayı sularını tanzim ve taksim eder.	1526'dan önce
1525-26 tarihli Cemaat-i Mi'marân listesinin başında "Alaüddin" ⁸ adıyla 45 akçe yevmiye ile mimarbaşısıdır.	1525-26
Oldukça zengin olduğu görülen ilk vakfiyesinde "Alaüddin Ali Bey ibni Abdülkerim" ismiyle reisü'l-mi'marın olduğu elkâbindan anlaşılmaktadır.	Evâil-i zilhicce 931/ Eylül 1525 (vakfiye tarihi)
Topkapı Sarayı Divânihânesi yapımı bitiminde hilat giydirilir.	1528
İkinci vakfiyesinde "Ali Bey ibni Abdülvehab" olarak "Acem Alisi" mahallesinde kurmuş olduğu cami, mektep ve zaviye giderleri için mal varlığını vakfeder.	8 Şevval 943/20 Mart 1537 (vakfiye tarihi)
Veba'dan vefat eden Ayas Paşa ile aynı günlerde [Sinan'ın her ikisi için çok yakın tarihlerde öldüklerini belirttiği gibi] yaz aylarında vefat eder.	1539 Temmuz

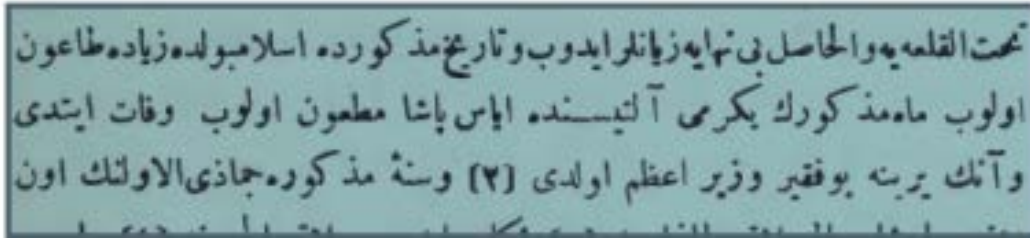
⁵ Arıza görseli şuradan alınmıştır: (Orgun, 1938, s. 334)

⁶ 29 Mart-1 Haziran 1510 tarihleri arasında depremden hasar gören yerler elden geçirilmiştir. Bkz.: (Mülayim, 2013, s. 205)

⁷ Amasya'daki çeşmeler ile ilgili belgenin Türkçesi için bkz.: (Nemlioğlu, 2015, s. 32)

⁸ M. ZARIF ORGUN da 1525-26 tarihli Cemaat-ı Mimarân listelerinde görülen Alaeddin'in, Acem Ali adı ile bilinen meşhur mimar olduğunu belirtir (Orgun, 1938, s. 333-334)

Acem Ali'ye ait vakfiyeler ile hakkında dökümü yapılan arşiv belgeleri haricinde, Sinan'ın biyografileri ile Lütü Paşa'nın kitabı da Acem Ali hakkında ciddi ve güvenilir veri sağlayan temel kaynaklardır. Hayati Develinin büyük olasılıkla Sinan tarafından bizzat kaleme alındığını söylediği (Develi ve Rifat, 2003, s.13-14)⁹ Tuhfetül Mimarın, Adsız Risale ve Risaletül Mimariye'nin dışındaki eseri olan Tezkiret'ül-Bünyân'da Mimar Sinan; "Hikmet-i hüddâ-yı teala Mimar Acem Alisi fevt olub mi'mârlık mablûl olur. Ol demlerde Vezîr-i A'zâm Ayas paşa dabî abirete rihlet eyler.."demektedir (Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s.26)¹⁰. Sinan, Tezkiret'ül-Ebniyye¹¹, Tuhfet'ül-Mi'mârın¹², Risalet'ül-Mi'mâriye¹³ ve Adsız Risale'de¹⁴ "„Karaboğdan seferine gittim. Bu seferden dönüşümde mimarbaşı oldum.." demektedir. Karaboğdan seferi 9 Temmuz 1538'de, Kanuni'nin ordusuyla İstanbul'dan hareketiyle başlamış ve 16 Eylül 1538'de Kanuni, Boğdan'ın başkenti Suçav kalesine gelmiştir. Ekim 1538'de ise Edirne'ye ulaşmıştır (Erdoğru, 2014, s. 517, 418, 519). Kanuni, 13 Nisan 1539'da İstanbul'a gelmişti (Anonim, 1992, s.147). Dolayısıyla 1538 sonlarına doğru Karaboğdan seferi neticelenmiş ve 1539 yılı bahar aylarında İstanbul'a dönülmüştür. Sinan'ın Tezkiret'ül-Bünyân'daki ifadelerinden anlaşılacağı üzere Mimar Acem Ali ve Ayas Paşa çok yakın tarihlerde "ol demlerde" ölmüştür. Nitekim Ayas Paşa'nın halefi Lütü Paşa, Tevârih-i Al-i Osman adlı kitabında 946 senesi Safer ayının (Temmuz 1539) vakalarını anlatırken Ayas Paşa'nın vefat sebebi ile birlikte vefat tarihini günü gününe verir: "ve Târih-i mezâkirâda İslâmbol'da ziyâde ta'ûn olup, mâb-ı mezâkirun (Safer Ayı) yirmi altısında Ayas Paşa mat'ûn olup vefat etdi. Ve ânın yerine bu fakîr vezîr-i a'zâm oldı."(Lütü Paşa, 1341, s.370) ve (Resim 2)¹⁵.

Resim 2. Lütü Paşa'nın Tevârihi'nde Geçen Ayas Paşa'nın Vefat ve Kendisinin Vezîr Olduğu Tarih

Lütü Paşa'nın aktardıklarına göre o sıralarda İstanbul'da veba salgını olmuş, bu salgında Ayas Paşa 26 Safer 946/13 Temmuz 1539'da vebaya yakalanarak vefat etmiştir. Bunun üzerine Ayas Paşa'nın yerine kendisinin veziriazam olduğunu ifade etmektedir ki, Ayas Paşa'nın mezar taşındaki "946 yılı Safer ayı sonları" kaydı da bunu doğrulamaktadır (Resim 3). Ancak, Acem Ali'de olduğu gibi Ayas Paşa'nın vefat tarihi konusunda farklı bilgiler verilmektedir. Lütü Paşa'nın eserindeki bilgilerin aksine Hüseyin Ayvansarâyî'nin iki eserinde Ayas Paşa'nın vefat tarihi "944/1537-38" olarak geçer (Ayvansarâyî Hâfız Hüseyin, 1978, s.78); (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi ve Süleyman Besim Efendi, 2001, s.254, 342). Ahmet Refik ise Ayas Paşa'nın vefat tarihi olarak 1535'i gösterir (Refik, 1931, s.19). Bu ve benzeri eserler, daha sonra yazılmış olan pek çok metnin kaynağı olduğu için bu eserlerdeki tarih farklılıkları, şimdi görülen ihtilafların da temelini oluşturmuştur denilebilir.

⁹ M. Zeki Sönmez aynı şeyi Risalet'ül Mimariye ve Adsız Risale için söyler: (Sönmez, 2014, s. 22, 23)

¹⁰ Sinan'ın biyografileriyle ilgili karşılaştırmalı metinleri içeren önemli bir yayın için bkz: (Necipoğlu, Crane ve Akın, 2006)

¹¹ Bkz.: (Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s. 64)

¹² Bkz.: (Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s. 80)

¹³ Bkz.: (Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s. 97)

¹⁴ Bkz.: (Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s. 98)

¹⁵ Ayas Paşa'nın vefat tarihi için: (Eyice, 1991, s. 204);(Yerasimos, 2005, s. 37); (Develi & Rifat, 2003, s. 42)

Kısacası, Ayas Paşa'nın yerine Vezir-i Azam olarak atanan Lütü Paşa'nın tavsiyesiyle Sinan'ın haseliklikten mimarbaşılığa getirilişi 1539 tarihinde, muhtemelen de Temmuz ayı sonlarında olmuştur. Bu konuda Gülru Necipoğlu, Semavi Eyice, Oktay Aslanapa ve Afet İnan da, Hassa Mimarbaşı Acem Ali'nin yerine Sinan'ın tayin tarihi olarak 1539'u vermektedir (Aslanapa, 1992, s.5), (Afetinan, 1968, s.27), (Necipoğlu, Crane & Akın, 2006, s.6), (Necipoğlu, 2013, s.180), (Eyice, 1991, s.204)¹⁶. Sinan'ın Hassa mimarbaşı ünvanıyla yaptığı ilk işlerinden biri olarak da geçen (Eyice, 1991, s. 204) Ayas Paşa için yapılması gereken türbe nedeniyle Sâi Mustafa Çelebi'nin belirttiğine göre, Eyüp'teki türbesinin yapım işi, Lütü Paşa'nın tavsiyesiyle artık hassa mimarbaşı olan Mimar Sinan'a verilmiştir (Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s.26)¹⁷. Buraya kadar açık bir şekilde ortaya çıkan sonuca göre; Sinan'dan önce Hassa mimarbaşı olan Acem Ali ve Ayas paşa Temmuz 1539 tarihlerinde vefat etmişlerdir¹⁸. Mimar Sinan, Lütü Paşa'nın önerisiyle hem Mimar Acem Ali'nin hem de Ayas Paşa'nın ölümünden sonra 1539 yılı Temmuz sonlarında Hassa mimarbaşı olarak atanmış ve ilk olarak Ayas Paşa'nın Türbesinin yapımı için görevlendirilmiştir.

Resim 3. *Ayas Paşa'nın Mezar Taşı (Evâbir-i Safer'ül-Muzaffer Sitte ve Erba'in ve Tis'amie/ 946)*

¹⁶ Sinan'ın mimarbaşılığa atanma tarihi için Aptullah Kuran ise 1538 tarihini vermektedir. Bkz.: (Kuran, 1987, s.23, 26)

¹⁷ Yazma nüshasından Türkçeleştirilmiş başka bir metin için bkz.: (Saatçi, 1989).

¹⁸ Acem Ali ile ilgili Hadika'da 'Mi'mar Camii' maddesinde, banisi olduğu caminin mihrabı önünde medfun olduğu yazar, fakat burada ölüm tarihi verilmez, mezar taşında da ölüm tarihi yazmaz. Bkz.: (Ayvansarâyi vd., 2001, s. 272)

Acem Ali ile ilgili daha gerçekçi dayanaklara sahip yorumu ise Stefanos Yerasimos yapıyor olmalıdır:

Ali bin Abdullah'ın durumu ise daha karışıktr. Elimizdeki tüm veriler bunun Alaüddin Ali ya da Acem Alisi olarak bilinen, Sinan'ın selefi ve başmimar ünvanını taşıdığı düşünölen kişi ile bir olduğu varsayımına götürüyor, ancak hiçbirini de kesin bir kanıt getirmiyor. Bununla birlikte iki şeyden emin olabiliriz; birincisi iki vakfiyesinin birincisinde ibni Abdülkerim, ikincisinde ibni Abdülbebbab baba adı ile anılan Acem Ali'nin gayrimüslim kökenli olduğudur...ikincisi ise Acem Ali'nin, bu lakabına rağmen, Yavuz Selim tarafından 1514'te Tebriz'den getirilmediğidir. Yavuz döneminde (tarihlendirilen) bir arızada Acem Ali olarak imza atan...1514'te Tebriz'den esir alınıp ya da sürölüp getirilen bir kişinin, 1520'den önce sekiz eşme yapması, köy alıp vakfetmesi olanaksız görünmektedir. Ayrıca, 1525'te, ondan önceki tüm mimarlardan çok daha zengin bir vakfiye ile 30 dükkân, 11 ev ve başka mülk ve nakit vakfeden Alaüddin Ali'nin arkasında uzun bir meslek hayatı olması gerekiyordu.(Yerasimos, 2005, s. 38, 39).

Hem Orgun hem de Meriç'in açıkladığı arşiv verileri üzerinden ortaya konulan bu mantıklı kurgu üzerine şöyle devam eder Yerasimos:

Sarayın en eski tarihli (Ocak-Şubat 1526) Cemâ'at-ı Nakkaşân listesinde adı geçen İran kökenli on kişiden üçü Tebriz'den sürgün gelmiş, biri II. Bayezid zamanında Acem'den gelmiş, dördünün babası acem ustadlarından olup kendileri II. Bayezid (2), I. Selim (1), ya da I. Süleyman (1) zamanında nakkaşlığa alınmıştır. Ayrıca sürgün gelen üç kişi, önce Amasya'ya getirilmiş sonra da İstanbul Hassa harcına havâle olunmuştur. Buradan iki sonuç çıkarabiliriz, İran'dan gelen sanatçılar II. Bayezid zamanında gelmeye başlamış ve Amasya bu gelişin önemli bir uğrağı olmuştur. Bu durumda 'Acem' Ali'nin 1514 Tebriz Fetbi ve oradan yapılan sanatkâr sürgünü ile bağlantısının gereğesi kalmaız (Yerasimos, 2005, s. 39).

[nitekim yukarıda belirtildiğı üzere sürgün gelen sanatkârların tablosunda geçen kişilerin Acem Ali olamayacağı aşikârdır]¹⁹. Yerasimos devamla şöyle diyerek Acem Ali ile ilgili mütalaasını sunar;

II. Bayezid zamanında Amasya yolu ile gelmiş ya da getirilmiş biri olmalı. Amasya bağlantısı ise Yakub Şah'la Alaüddin Ali bin Abdullah'ı birbirlerine bağladığı gibi başka varsayımlara da götürür. II. Bayezid tahta geçmeden önce Amasya Valisi idi ve saltanatının ilk mimari yapıtlarını 1481 ile 1486 yılları arasında Amasya ve Tokat'ta yaptırmıştır. Burada çalışmış olan yerel mimar ekibinin sonradan İstanbul'a da gelmiş olduğunu düşünebiliriz (Yerasimos, 2005, s.39).

Sonuç

Kunter'in Acem Ali'ye ait vakfiye dökümlerinden, Stefanos Yerasimos'un denemesinden, M. Zarif Orgun ve R. Melül Meriç'in arşiv belgelerine dayalı çıkarımlarından anlaşılacağı üzere, II. Bayezid'in Amasya valiliğı döneminde oranın yerel mimarlarından olduğu sonucu ağırlık kazanan Acem Ali, Yavuz'un Tebriz seferinden çok önce Anadolu'ya gelmiş olmalıdır. Ayrıca Acem Ali birinci vakfiyesinin *evâli Zilhicce 931/Eylül başları 1525* tarihi dikkate alındığında o tarihlerde mimarbaşı olduğu kesindir (Necipoglu vd., 2006, s.134)²⁰. Acem Ali, mimar ve mimarbaşı olarak görev yaptığı 1503 ile 1539 tarihleri arasında, Osmanlı devletinin neredeyse 250 yıllık mimari geleneğinin/birikiminin Sinan'dan önceki son halkası olan mimarbaşıdır.

Acem Ali, isminin en erken getiğı 1503 tarihinde, Beyazid Camii inşaatı sırasında Mimar Yakub Şah bin Sultan Şah'ın halifesi olarak hilât giymiş bir mimardır. 1507'de Pirinç Hanı'nın yapımında görevlendirilerek Bursa'ya giden Acem Ali, daha sonra II. Bayezid Camii, İstanbul surları, II. Bâyezid'in depremden sonra taşındığı Dimetoka Sarayı, Fatih Cami gibi eserlerin tamirlerinde çalışmıştır. 1513'te Padişah I. Selim tarafından türbe yapımları için görevlendirilir. Daha sonra Acem Ali imzasıyla yine padişah I. Selim'den Amasya'da yaptığı çeşmeler için yardım ister. Hassa Mimarı olan oğlu Hamza ile birlikte Topkapı Sarayı sularını tanzim ve taksim eder. Daha pek çok görevde çalışmış olduğu anlaşılan Acem Ali'nin, uzunca bir süre hassa mimarı (30 yıla yakın mimarbaşı olarak geçen bir meslek hayatı) olarak görev yapmış bir mimar olmasından hareketle Sinan'ın mimar olarak yetişmesinde önemli ölçüde katkısı olduğu söylenebilir.

Lütfi Paşa'nın Ayas Paşa ile ilgili verdiği bilgiler ile Sinan'ın Acem Ali ile Ayas Paşa'nın yakın tarihlerde vefatı sonrasında mimarbaşı olduğunu belirtmesi, aynı şekilde hem adına düzenlenmiş olan vakfiyeleri hem de Orgun, Kunter, Meriç ve Yerasimos'un arşiv belgeleri üzerine ortaya koyduğu veriler,

¹⁹ Köşeli parantez içindeki ifadeler bu makale yazarına aittir.

²⁰ Bkz: 57.not

bahsedilen karışıklığı önemli ölçüde gidermektedir. Bununla birlikte, Acem Ali hakkındaki çelişkili bilgilerin, Ayas Paşa'nın, Acem Ali'nin vefat tarihi ve Sinan'ın mimarbaşı olduğu tarihler konusundaki yanlış bilgiler ile 1930'lu yıllarda yapılan yayınların esas alınması ve aynı zamanda bazı yayınların/kaynakların yanlış okunması/sübjektif değerlendirilmesi sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışma içerisinde değerlendirilen ve kaynaklar arasında görülen farklı tarihlendirmelerin neticesi olarak ortaya çıkan bilgi karmaşasının da, burada yapılmaya çalışılan karşılaştırmalı okumalar ile açığa kavuşturulduğu umulmaktadır.

Etik Beyan

“Acem Ali Kimdir? Osmanlı Dönemi Hassa Baş Mimarı Alaeddin Ali b. Abdullah'ın Kişiliği ve Mesleki Kimliği Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Afetinan, A. (1968). *Mimar koca sinan*. Ankara: Türkiye Emlak Kredi Bankası Yayınları.
- Altan, K. (1937). Klasik türk mimarlarından esir ali. *Arkitekt*, (6), 81-83.
- Anonim. (1992). *Anonim tevârih-i âl-i osman*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Arslan, H. (2001). *16. yüzyılda osmanlı toplumunda yönetim, nüfus, iskân, göç ve sürgün*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Aslanapa, O. (1992). *Mimar sinan*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ayvansarâyî Hâfız Hüseyin. (1978). *Vefeyât-ı selâtîn ve meşâhîr-i ricâl*. İçinde F. Ç. Derin (Edt.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi ve Süleyman Besim Efendi. (2001). *Hadîkatül'l cevâmi*. İçinde A. N. Galitekin (Edt.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Dedeyev, B., Necefli, T. ve Uslu, R. (2014). Osmanlı imparatorluğunda baş mimarlığa kadar yükselen tebrizli mimar alî'nin hayatı ve eserleri. *Türkish Studies*, 9(4), 329-340.
- Develi, H. ve Rifat, S. (Ed.). (2003). *Sâî mustafa çelebi yapılar kitabı-tezkiretü'l-bünyan ve tezkiretü'l-ebniye*. İstanbul: Koç Kültür Sanat Yayınları.
- Dündar, A. (2002). XVI. yüzyıl bazı osmanlı mimarları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43(1), 231-262.
- Erdoğan, M. A. (2014). Kanuni sultan süleyman'ın 1538 tarihli karaboğdan seferi ruznâmesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(2), 515-524.
- Ertuğrul, Ö. (1988). Acem ali. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Ertuğrul, Ö. (1993). Ali (acem). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı&Tarih Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1991). Ayas paşa türbesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Hersek, C. M. (1990). Osmanlı imparatorluğunda mimarlar ve yapı esnafı. *İslâmi Araştırmalar*, 4(1), 42-48.
- Kerimova, S. (2017). Creative activity of architect ajam ali in the classical ottoman architecture within the context of turkish cultural heritage-klassik osmanlı mimarisinde mimar acem alî'nin yaratıcılığı ortak türk kültürel mirası bağlamında. İçinde: M. Eğilmez ve S. Balci (Edt.), Uluslararası Taşköprü Pompeiopolis Bilim Kültür Sanat Araştırmaları Sempozyumu, (ss.2079-2083). Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi-Taşköprü Belediyesi Yayını. Erişim adresi: <https://yadi.sk/d/soS-Jxs3RMM6v>
- Kuban, D. (1994). Sultan selim külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı.
- Kumbaracılar, İ. (1937). Türk mimarları. *Arkitekt*, (2), 59-60. Erişim adresi: <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/27/194.pdf>
- Kunter, H. B. (1960). Mimar ali bey'in bilinmeyen iki vakfiyesi. *V.Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 12-17 Nisan 1956
- Kuran, A. (1987). *Sinan the grand ol master of ottoman architecture* (İstanbul.). Washington: Institute of Turkish Studies.
- Lütfi Paşa. (1341). *Tevârih-i âl-i osman*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Meriç, R. M. (1957). Beyazıt camii mimarı. II. sultan bâyezid devri mimarları ile bazı binaları, beyazıt camii ile alakalı hususlar, san'atkarlar ve eserleri. *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, (II.), 5-76.
- Mülayim, S. (2009). Sinan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Mülayim, S. (2013). *Sinan bin abdülmennan*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Necipoğlu, G. (2013). *Sinan çağı: Osmanlı imparatorluğu'nda mimari kültür*. (Çev.G. Ç. Güven). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Necipoğlu, G., Crane, H. ve Akın, E. (2006). *Sinan's autobiographies-five sixteenth century texts*. İçinde G. Necipoğlu (Edt.). Boston: Brill Leiden.
- Nemlioğlu, C. (2015). Mimarbaşı acem ali. *Türk mimarisinde iz bırakanlar* (s. 31-35). İstanbul: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayınları.
- Orgun, M. Z. (1938). Hassa mimarları. *Arkitekt*, (12)96, 333-342.
- Refik, A. (1931). *Mimar sinan*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi Yayınları.
- Saatçi, S. (1989). *Mimar sinan ve tezkiretü'l-bünyan*. İçinde M. Sözen (Edt.). İstanbul: Emlak Bankası Yayınları.

- Sâi Mustafa Çelebi. (1315). *Tezķiretü'l-bünyân*. İstanbul: Ahmet Cevdet Matbaası.
- Sönmez, Z. (2014). *Tarihi yazma ve belgelerle mimar sinan*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tanman, B. (1994). Mimar acem camii ve tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yayınları.
- Yerasimos, S. (2005). 15.-16.yüzyıl osmanlı mimarları: bir prosopografya denemesi. İçinde D. Mazlum, G. Cephaneçigil ve A. Ağar (Edt.), *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları* (ss. 37-62). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Yüksel, İ. A. (2004). *Osmanlı mimarisinde kanunu sultan süleyman devri (926-974/1520-1566)* (C. 6). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The two prominent architects, Ajam Ali (Acem Ali) and Mimar Sinan, as well as two politicians, Ayas Pasha and Lütfi Pasha, lived during the period when the Ottoman State turned into an empire. In the literature, information about Ajam Ali, the predecessor of Mimar Sinan as the chief royal architect, is quite different from each other. According to the common view, Ajam Ali is either a captive architect brought from Tabriz or an architect who lived in Amasya during the Bayazid II reign, and later brought to İstanbul. The earliest extant *in'âmât* registry book belongs to Bayazid II period.

Ajam Ali is cited as the successor of Mimar Yakub Shah bin Sultan Shah during the construction of Bayazid II Mosque in *in'âmât* registry books where his name appears for the first time on December 6, 1503. Having been assigned for the construction of The Pirinç (Rice) Han, he went to Bursa in 1507. He later worked in the restoration of architectural works such as Bayazid II Mosque, İstanbul City Walls, Dimetoka Palace where Bayazid II moved after the earthquake and Fatih Mosque. He was rewarded in 1511 together with his son Hamza who was also recorded as an architect in his *waqfiyas*. In 1513, he was assigned by Sultan Selim I for the constructions of several tombs. In one of the petitions signed by Ajam Ali which dates back to Yavuz Sultan Selim period, he asked assistance from Sultan Selim I for the fountains he built up in Amasya. Together with his son Hamza as a Hassa Architect, he undertook the coordination and distribution of waters of Topkapı Palace.

There are two *waqfiyas* of Ajam Ali dated 1525 and 1537, which survived till present day and were published by Halim Baki Kunter for the first time. In the former *waqfiya*, Ajam Ali's name is mentioned as "Alâeddin Ali Bey ibni Abdülkerim", whereas it appears as "Ali Bey ibni Abdülvehhab" in the latter. His son Hamza, who is an architect as well, has also been pointed out in these *waqfiyas*. Presumably, Ajam Ali became the Chief Architect after the death of Yakub Shah preceding himself towards the end of 1509. According to some of the recent studies conducted about Ajam Ali, it has been claimed that Ajam Ali was first sent to Amasya from Tabriz after the campaign of Selim I against Persia and then to İstanbul from Amasya in 1515. However, upon thorough investigations on the resources shown as evidence to the claims, no clear findings verifying the arguments were found in terms of the relationship between assertions and resources. Research on current studies reveals the fact that the claims have been put forward presuming "Hoca Pir Ali" who was sent to İstanbul from Tabriz as one of the artists and registered "Chief of Masters" in the Ottoman State official records, was Ajam Ali, an architect from Persia. Furthermore, it is concluded that there has been no agreement on the date when Ajam Ali died and Mimar Sinan became the Chief Architect in the sources.

According to the studies about Ajam Ali, 1537 and 1538 are pointed out as the dates of his death. Hence, the date when Mimar Sinan became the architect is taken a few years behind and it seems that some of the architectural works have been attributed to him during this time. On the other hand, the dates when Ayas Pasha died and Lütfi Pasha became the vizier, who were both the contemporaries of Ajam Ali and Mimar Sinan, shed light on this issue. The main resources presenting strong and reliable data on Ajam Ali are the *waqfiyas* of Ajam Ali published by Halim Baki Kunter and the archive documents of the assignment/reward records investigated by researchers such as Rıfki Melül Meriç, M.Zarif Orgun, and Stefanos Yerasimos. The History Book by Lütfi Pasha and published biographies of Mimar Sinan must also be added to the previously cited resources. Lütfi Pasha who was known as one of the eminent politicians of the time was a historian as well. In his book about the history of Ottoman State from the foundation till 1553, he states that Ayas Pasha passes away in 1539 and he becomes a vizier in the same year. In Mimar Sinan biographies, it is stated that the dates when Ayas Pasha and Ajam Ali died were very close and that Mimar Sinan became the Chief Architect after he returned from Karaboğan military

campaign. Karaboğdan military campaign ended when Kanuni Sultan Suleyman returned to İstanbul in 1539 during the spring months. In the light of this information, it can be concluded that Ajam Ali died in July 1539 after Karaboğdan campaign and Mimar Sinan became the Chief Architect following him. Mimar Sinan reconstructed the Tomb of Ayas Pasha as soon as he became the Chief Architect.

The conflicting information about Ajam Ali's life and professional identity in the literature arises from the inaccurate dates regarding his origins and death date mentioned in the current studies as well as the groundless claims in some publications belonging to the second half of the 19th century. The current study aims to clarify the issue by analyzing several evaluations related to the life of Ajam Ali and his profession as an architect based on the data from his two published *naqfiyas* and the archive documents introduced by Rıfki Melül Meriç. Finally, in reference to the aforementioned resources, it has been concluded that Ajam Ali, who became a Muslim later, maintained most his career as Chief Architect under Ottoman service throughout his 36 yearlong architectural professional life between 1503 and 1539. It has also been concluded that the frequently stated assumption in the literature that he was a Persian architect brought from Tabriz, attributed to his nickname "*Acem Ali*", is not based on reliable evidence and that he arrived at Amasya long before Yavuz's Tabriz campaign is a much stronger presumption.